

60. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 / Микола Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
61. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.
62. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан: Нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
63. Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки / Іван Монолатій. – Коломия, 2000. – 80 с.
64. Монолатій І. С. “Тяжко впасти у кайдани, умирати в неволі – а ще гірше спати, спати і спати на волі” (до початків українсько-єврейського діалогу на Покутті у контексті становлення Західноукраїнської Народної Республіки) / Іван Монолатій // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Диво, 2000. – Вип. XII. – С. 50–59.
65. Монолатій І. Покуття у контексті боротьби галицьких українців за державну незалежність (1918–1919 рр.): соціальне та індивідуальне як модель пошуку національно-історичної свідомості / Іван Монолатій // Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. – Toruń-Kijów, 2003. – S. 93–107. – (Seria: Stosunki Międzynarodowe i Globalny Rozwój, № 2).
66. Никифорок В. Карбівничі високого духу [Ярослав Окуневський, Теофіл Окуневський] / Володимир Никифорок // Ямгорів. Інформаційно-публіцистичний альманах. – Городенка: [б. в.], 1990. – С. 40–62.
67. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) / О. Павлишин // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 132–139.
68. Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр.: (До 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Тищик, О. Вівчаренко. – Коломия: Вік, 1993. – 120 с.
69. Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – С. 21–24.

В статье рассмотрены формы активизации национального движения на Покутье накануне распада Австро-Венгерской империи и начала украинской революции на западноукраинских землях. Автор характеризует формирования очагов украинской власти в крае в ходе ноябрьского срыва 1918 г., особенности законодательного обеспечения процесса формирования и деятельности местных органов власти и управления, правоохранительных органов, вооруженных сил, общественно-политические и национально-культурные процессы на Покутье.

Ключевые слова: Покутье, вече, уездные советы, жандармерия, вооруженные силы, судебная система, национально-культурные процессы.

The article discusses the form of intensification of the national movement in Pokuttya before the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the beginning of the Ukrainian revolution in the west of Ukraine. The author described the formation of the branches of the Ukrainian authorities in the region during the November breakdown in 1918, the peculiarities of the legislative process of the formation and activity of local authorities and government, law enforcement agencies, armed forces, social-political and national-cultural processes in Pokuttya.

Key words: Pokuttya, council, district councils, gendarmerie, armed forces, judiciary, national-cultural processes.

УДК 94 (477) “1918”

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Володимир Лободаєв

УЧАСТЬ ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА В СЕЛЯНСЬКОМУ ПОВСТАНСЬКОМУ РУСІ (ТРАВЕНЬ – СЕРПЕНЬ 1918 р.)

Досліджено роль загонів Вільного козацтва в розгортанні селянського повстанського руху проти влади гетьмана П.Скоропадського та австро-німецької окупаційної адміністрації.

Ключові слова: вільне козацтво, селянство, повстанський рух, Звенигородсько-Таращанське повстання, Державна варта, окупаційна адміністрація.

Вивчаючи селянські рухи доби Української революції 1917–1920 рр., неможливо оминати історію Вільного козацтва – добровільних воєнізованих товариств, які ство-

рувалися за територіальним принципом переважно з метою охорони правопорядку. Саме сільське Вільне козацтво було настільки чисельним, що це дає можливість характеризувати його як стихійний масовий рух українського селянства. Виникнувши навесні 1917 р., Вільне козацтво пройшло складний шлях розвитку і, незважаючи на значну чисельність, так і не змогло стати надійним захисником української влади. Узимку 1917–1918 рр. лише окремі вільнокозачі загони вступили у відкриту боротьбу з військами Радянської Росії та місцевими червоногвардійцями. Навесні 1918 р. вільнокозачий рух пішов на спад. Згасання вільнокозачого руху було частково призупинене внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. Уцілілі осередки Вільного козацтва активно виступили на боці противників гетьманського режиму. Особливо помітною була участь вільних козаків у розгортанні селянського повстанського руху літа 1918 р. Саме цьому аспекту вільнокозачої історії присвячене наше дослідження.

Заявлена проблема знайшла певне відображення в історіографії. Одними з перших досліджень, де йдеться про діяльність вільнокозачьких загонів за часів Української Держави П.Скоропадського, є наукові праці еміграційних істориків Р.Бориса та А.Жука [4; 14]. У радянській історіографії проблемам Вільного козацтва взагалі не приділялось уваги. Проте радянський історик П.Балковий, аналізуючи хід Звенигородсько-Тарашанського повстання літа 1918 р., визнав, що на боці повстанців воювали й вільнокозачі загони [2, с.25]. У сучасній історіографії заслуговують на увагу дослідження В.Верстюка, В.Бондаренка, В.Щербатюка [3; 5; 45; 46]. Важливе значення мають наукові публікації П.Захарченка, присвячені повстансько-партизанським рухам українського селянства 1918 р. [15; 16]. Метою статті є цілісне визначення ролі та значення діяльності осередків Вільного козацтва в повстансько-партизанському русі літа 1918 р. Джерельною базою стали архівні документи, матеріали періодичних видань, спогади.

Вільнокозачі осередки вже в перші дні після перевороту виступили із заявами, у яких засудили гетьманський режим і закликали селянство боротися з ним. Волосні, повітові та губернські громадські форуми, проведені на початку травня 1918 р., засвідчили антигетьманську позицію сільського вільного козацтва.

Одними з перших ставлення до нового режиму висловили делегати 5-го Національного з'їзду Київщини (28 квітня – 2 травня 1918 р.), на якому, як і на попередніх, було чисельне представництво прихильників Вільного козацтва. 30 квітня перед присутніми виступив учасник з'їзду Данченко: “Козацтво, котрого я являюсь представником, готове стати на захист прав трудового люду України” [43, арк.48].

На нараді 2 травня більшість учасників з'їзду повністю погодилися з думкою представника від звенигородського козацтва, який стверджував, що “... українська по назві, а властиво русько-польсько-жидівська буржуазія злигалася з німецькою буржуазією, з німецькими генералами і думають, що вони вже побідили, вже затоптали землю і волю і самостійність України <...> Скорше всі ми поляжемо головами, та не пустимо з своїх рук землі і не дозволимо, щоби кацапська буржуазія над нами панувала” [43, арк.60 зв. – 61].

Рішення негайно розпочати збройну боротьбу з гетьманською владою підтримали й делегати Звенигородського повітового селянського з'їзду, що відбувся 3-го травня. Закликавши селянство збирати сили для майбутнього збройного виступу, з'їзд визнав за найкращий засіб формування повстанських загонів дотримання ідейно-організаційних принципів Вільного козацтва. У селах повіту, де ще не було вільнокозачих товариств, ухвалили їх негайно організувати. Характерно, що пропозиція перейменувати “Вільне козацтво” в “Армію спасіння землі і волі” була відкинута [17]. Селянство Звенигородщини, ставши ініціатором заснування Вільного козацтва, зберегло відданість власному дітищу, розглядаючи його як найбільш надійну організацію для свого захисту.

Позицію звенигородців підтримали й вільнокозачі осередки та селянство інших губерній. Так, зокрема, Гаврилівський волосний схід (Кам'янецький повіт Подільської губернії) ще напередодні перевороту ухвалив зорганізувати у волості Вільне козацтво для того, щоб протидіяти поверненню власності поміщикам [34, арк.20], а 9 травня підтвердив нагальність виконання цього рішення у зв'язку з останніми подіями в столиці. При цьому встановлення Гетьманату кваліфікувалось як безсоромна узурпація влади, а проголошена гетьманом програма соціально-економічних і політичних перетворень не визнавалася: "Право власності на землю не хочемо, а щоб земля перейшла трудовому народу по соціалізації, хочемо щоби Україною влаштувала виборна Центральна Рада, котрій ми довіряємо правити і виробляти закон для охорони України" [29, арк.85].

"Обраного буржуазією" гетьмана назвали "самозванцем" і делегати Верхньодніпровського повітового з'їзду Селянських спілок та Вільного козацтва. Протестуючи проти втручання іноземних військ у внутрішні справи України та розгону Центральної Ради, вони закликали "боротися з ворогами трудового селянства" [9]. З таким самим закликом виступив 8 травня на губернському з'їзді Катеринославщини й кошовий отаман Новомосковського повіту Ф.Сторубель: "Годі воювати резолюціями, пора організовуватись. До зброї, всі вмремо, але руйнувати волі не дамо" [9].

Реалії нового режиму посилювали бажання вільних козаків негайно підняти збройне повстання. Головним фактором динамічного зростання соціальної активності Вільного козацтва став проголошений гетьманом корінний поворот у соціально-економічній сфері. Деклароване відновлення приватної власності на землю як основи "культури і цивілізації" [13] означало відновлення непорушності права приватної власності, а отже, передбачало повернення всього захопленого селянами попереднім власникам. Німецьке та австро-угорське командування було зацікавлене в збереженні великої земельної власності. Допмагаючи землевласникам повернути свої володіння, окупанти зобов'язували поміщиків продавати хліб економічним організаціям Центральних держав. Відповідали цьому й пропонувані гетьманському уряду німцями й австрійцями проекти аграрних реформ [25, с.99–101].

Тому деклароване гетьманом прагнення на законній підставі розділити великі маєтки між хліборобами з метою створення "селянства здорового, забезпеченого землею і здатного в найвищій мірі підняти її продуктивність" [13], залишалось лише обіцяною. Ухвалювані гетьманським урядом законодавчі акти відображали насамперед інтереси великих землевласників [21, с.102]. Щоправда, спроби врахувати загальноселянські інтереси також були. Зокрема, закон "Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями" від 14 червня 1918 р. надавав можливість продавати надільні землі без обмежень і дозволяв не тільки юридичним, але й фізичним особам купувати їх (якщо його маєтність не перевищувала 25 десятин). Проте реальне впровадження цього закону затягувалось [26, с.213], а головне – мова йшла про **купівлю** землі, що аж ніяк не влаштувала загальну масу селян, які вважали, що мають отримати її безкоштовно.

Відновлення приватної власності обернулося для селянства посиленням каральних експедицій, які тепер мали статус державної політики. Спираючись на окупаційні війська та охоронні загони місцевої адміністрації, поміщики поверталися до маєтків й обкладали селян непомірними податками та контрибуціями, розміри яких встановлювали на власний розсуд. Крім того, "скривджені" попередньою владою, вони прагнули помститися селянам-бунтарям, ініціюючи розгортання практики жорстоких екекуцій.

У свою чергу, селянство вдавалося до різних методів активної й пасивної протидії карателям. А широка агітаційно-пропагандистська діяльність та організаційна підтримка вільнокозачих осередків стала стимулом переходу селян до найрадикальнішої форми боротьби – збройного повстання. Уже в травні 1918 р. Катеринославський гу-

бернський староста в доповіді військовому міністру відзначав, що "... деякі з бувших вільних козаків пориваються селян підняти проти сучасної влади та примовляють не виконувати наказів" [28, арк.6]. У цей же час, згідно з агентурними донесеннями та слідчими матеріалами державних установ Подільської губернії, Вільне козацтво взялося за організацію повстання проти влади гетьмана та австро-угорських військ у Могилів-Подільському, Гайсинському й Кам'янецькому повітах [34, арк.60, 232–232 зв.; 35, арк.25 зв., 29 зв.]. Тобто у "війні" між великими землевласниками й окупантами, з одного боку, і селянством, з іншого, Вільне козацтво беззастережно виступило на боці останнього. Інакше й не могло бути, бо вільне козацтво тим же селянством і було.

Зі свого боку, П.Скоропадський ужив до Вільного козацтва репресивні заходи. Ініційоване І.Луценком скликання всеукраїнського з'їзду козацтва було заборонене [24, с.33], а 30 травня гетьман звернувся до військового міністра з "відручним листом", у якому йшлося про те, що "всі приватні і вільнокозачі організації... з нинішнього дня касуються і об'являються недійсними..." [27, арк. 84 зв. – 85].

Щоправда, визнаючи заслуги козацтва в боротьбі за українську державність, П.Скоропадський проголошував необхідність його відродження й відповідно подавав наведене вище ліквідаційне розпорядження як перший необхідний реорганізаційний крок на цьому шляху. Проте, зважаючи на розгортання саме в цей час селянсько-повстанського руху, "відручний лист" насамперед завдавав удару по його організаційним осередкам – громадам Вільного козацтва, остаточно ставлячи їх поза законом.

У цей час перші відчутні спалахи селянської війни вже давалися взнаки. Попередньо зауважимо, що правлячі кола Гетьманату, прагнучи применшити значимість дій повстанців, намагалися представити їх боротьбу як результат підривної діяльності кримінальних злочинців, анархістів і більшовиків. Тому в багатьох урядових документах і матеріалах періодичної преси учасники повстання фігурують під узагальнюючими назвами – "більшовики" або "бандити" чи "злочинці". Тому не завжди можливо чітко виділити вільних козаків із загальної маси українського повстанства. Однак навіть тих джерел, де цілком однозначно вказується на вільних козаків як учасників та ініціаторів повстань, цілком достатньо для обґрунтованої й об'єктивної характеристики їхньої діяльності в цей період.

Навіть радянські мемуаристи та історики, хоча й не уникнувши певної ідеологізованості за рахунок об'єктивності, окремо вказували на роль вільних козаків в антигетьманському повстанському русі. Так, І.Амосов указує на "групки «вільних козаків», которые выносили громкие резолюции с протестом против власти гетмана" [1, с.238], а П.Балковий пояснив активність вільних козаків успішною більшовицькою "роботою в масах" [2, с.25].

Одне з найперших ініційованих Вільним козацтвом селянських повстань спалахнуло на Катеринославщині, де австро-угорські війська систематично здійснювали ревізії продуктів харчування, великої рогатої худоби, коней. 21 травня 1918 р. вільні козаки роззброїли 4-х офіцерів та 60 вояків австрійського егерського батальйону, що був розквартирований у селі Лозоватка. Повстанців підтримали жителі сусідніх сіл – Михайлівки, Олександрівки, Покровського, Криничок.

Однак 27 травня на допомогу егерям було кинуте добре озброєну й організовану кавалерійську дивізію, яка, маючи чисельну перевагу, за 7 днів придушила виступ. Лозоватка й Покровське, де повсталі чинили відчайдушний опір, були спалені. На мешканців інших сіл наклали непомірні контрибуції. Під час семиденного рейду австро-угорці розстріляли без суду та слідства 49 полонених селян. Відступивши до села Покровське, понад 500 озброєних гвинтівками й кулеметами вільних козаків спромоглися вирватися з оточення [28, арк.28–28 зв.].

Жорстокість австро-угорських карателів тільки розпалювала вогнище повстання. З Катеринославського повіту воно майже одразу перекинулося у Верхньодніпровський.

Ініціаторами збройного опору тут також стали вільні козаки, які 30 травня напали на ескадрон австро-угорського гусарського полку, знищивши 95 його вояків [36, арк.2]. 7 червня губернський староста доповідав про ситуацію в Катеринославському повіті: “В районе средней части уезда продвигаются Австро-Венгерские войска, которые обезоруживают население и карают виновных в сопротивлении, которое встречается со стороны многочисленных банд большевиков и анархистов, выступающих под именем «вольных козаков»” [32, арк.5]. 10 червня 1918 р. він же повідомив, що у Верхньодніпровському повіті “... встановленню порядку заважають українські офіцери, прізвища яких не відомі. Вони організують вільне козацтво, яке арештовує міліцію і йде проти встановленого ладу” [32, арк.14 зв.]. Чисельність стихійних виступів зростала й у Новомосковському повіті [7]. Розгромлені й розігнані регулярними військами вільнокозачі загони переходили до сусідніх волостей і повітів, де продовжували боротьбу.

Повстансько-партизанська боротьба розгоралася і в інших губерніях. Особливе місце в ній займає Звенигородсько-Таращанське повстання на Київщині. Воно було наймасовішим селянським виступом і саме в ньому з особливою силою проявилася бойова й агітаційно-пропагандистська активність Вільного козацтва. За свідченням І.Капуловського, уже на початку травня 1918 р. у Звенигородському та прилеглих до нього селах Канівського, Уманського й Таращанського повітів було організовано 18 партизанських куренів загальною чисельністю 25 тисяч козаків [20, с.98]. “Звенигородська думка” почала регулярно публікувати антиурядові матеріали [17; 18; 19]. Зокрема, оприлюднені в ній відозви повітового комітету партії українських соціалістів-революціонерів, що закликали селянство до повстанської боротьби, так налякали губернську адміністрацію, що, за її пропозицією, видання опозиційної газети було припинене, а до повіту були введені додаткові підрозділи німецьких військ [16, с.74].

На скликаній у селі Гусакове нараді курінних отаманів було вирішено тимчасово приховати наявну зброю й чекати слушної нагоди для початку повстання [20, с.98–99]. Водночас зібрану Ю.Тютюнником у державних складах зброю (з березня 1918 р. – уповноважений з демобілізації в повіті) було вирішено передати в розпорядження селян. Упродовж чотирьох ночей по селах таємно розвезено 10 тисяч гвинтівок, 43 кулемети, 2 гармати, один панцерник і багато комплектів військового спорядження. Одразу після цього військовий комендант м. Звенигородка М.Павловський на чолі підпорядкованої йому сотні козаків залишив місто [23, с.101].

3 червня 1918 р. у відповідь на спроби карального загону вилучити зброю спалахнуло повстання в Лисянці, а 4 червня, обурені вбивством чиновником Державної варті свого односельчанина, опір вчинили мешканці Пединівки. Цього ж дня повстанці отримали перемогу під Ганжалівкою, змусивши офіцерський загін відступити до Лисянки під захист німецького гарнізону. 7 червня, зважаючи на потужність бойової сили повстанських загонів, гетьманські війська та німецька залога відступили до Звенигородки [30, арк.24–24 зв.; 33, арк.111–111 зв.]. Виступ у районі Лисянки був підхоплений мешканцями інших сіл повіту. Протягом кількох днів у боротьбу вступили селяни Тарасівки, Стецівки, Водянки, Кирилівки, Гусакового, Вільхівців. Після невдалих спроб стримати повстанський натиск німці та гетьманці зайняли оборону в повітовому місті, сподіваючись протриматись тут до підходу урядових військ [16, с.74–75].

Характерно, що в доповіді від 7 червня про вищезазначені події міністрові внутрішніх справ губернський староста Київщини І.Чарторижський називав повсталих селян не інакше як вільними козаками: “Настрій у Звенигородському повіті підвищений. Розпочались виступи озброєних значних банд вільного козацтва” [33, арк.111]. Звичайно, не можна лише на підставі цього документа та інших подібних інформацій усю багатобарвну повстанську масу ототожнювати лише з Вільним козацтвом. Крім того, і самі вільнокозачі осередки цього періоду не варто ототожнювати з попередніми: у часи Гетьманату під назвою “вільне козацтво” фігурувала частина повстанських загонів, які

не були тотожними ні за діяльністю, ні за організаційною будовою вільнокозачим громадам часів Центральної Ради. Вільні козаки вже не охороняли порядок на місцях, а провокували заворушення й однозначно стали антидержавними стосовно до влади гетьмана, товариств, які ставили перед собою ще й культурно-просвітні завдання, вже не було, а були суто воєнізовані повстансько-партизанські формування.

В усякому разі, акцентування уваги на вільних козаках як головних винуватцях селянських заворушень на Звенигородщині та в сусідніх повітах, що простежується в багатьох доповідях державних чиновників і газетних повідомленнях [6; 22], дає нам підстави стверджувати, що розгортання руху опору тут проходило під значним впливом саме Вільного козацтва. Подальший перебіг подій Звенигородсько-Таращанського повстання посилює нашу переконаність у цьому.

Зосереджені під Звенигородкою повстанські сили, загальна чисельність яких досягала 15-ти тисяч козаків, упродовж трьох днів штурмували місто. 9 червня повстанці повністю ним оволоділи. Водночас мобільні козацькі загони під керівництвом отаманів А.Шаповала й Ф.Бондаря намагалися перекрити шляхи, якими обложені могли отримати підмогу. Загін А.Шаповала розгромив німецький підрозділ під Шполою та Цвітковим, а чотири вільнокозацькі сотні Ф.Бондаря раптовим ударом розбили німецьку частину, що рухалася з Тального, захопивши в полон близько 300 солдатів, кілька гармат і значну кількість військового спорядження [23, с.104].

Однак довго утриматись у Звенигородці повстанці не могли. 12 червня через перевагу сил супротивника вони відступили до Лисянки, де керівництво селянським рухом перебрав на себе лівоесерівський повстанський штаб на чолі з М.Павловським. Штаб почав відновлювати роботу місцевих земельних комітетів, скасованих гетьманом, і призначив спеціальних комендантів для формування нових повстанських сотень. Провідну роль у цій роботі відігравали отамани Вільного козацтва: С.Кравченко, М.Задериголова, Бевзенко та ін. [30, арк.550]. У відозві, оприлюдненій штабом, звучав заклик до боротьби “не проти німців, а проти русифікаторського уряду гетьмана”. Відповідно до цього все населення України підлягало мобілізації. Усіх, хто ухилявся від неї, чекала смерть [16, с.77].

Зі Звенигородщини вогнище повстання перекинулося на Таращанський повіт, а потім – на Канівський, Черкаський, Васильківський, Уманський. Дії повстанців координували чисельні повстанські штаби та революційні комітети, вплив яких поширювався на локальні території. На чолі їх, як правило, стояли представники опозиційних режимів політичних угруповань – більшовики та українські есери.

Важливо зазначити, що в донесеннях Державної варти за червень – вересень 1918 р. серед тих, хто безпосередньо керував повстанськими загонами або проводив агітаційно-пропагандистську антиурядову діяльність, часто фігурують прізвища відомих вільнокозацьких керівників. Так, провідну роль у боях під Звенигородкою відіграли Левко та Митрофан Шевченки. 4-тисячним загonom повстанців у Канівському повіті керував І.Велівченко. Як “бандитів і агітаторів” Державна варта розшукувала В.Ковтуненка та Г.Пищаленка [30, арк.430–431 зв., 476; 33, арк.112].

Крім Київщини та Катеринославщини, повстанська боротьба в червні – серпні 1918 р. розгорнулася на Херсонщині, Чернігівщині, Харківщині, Полтавщині, Волині. Незважаючи на відчайдушні зусилля, гетьманські й окупаційні війська довгий час не могли перебрати ініціативу до своїх рук. Тільки в другій половині серпня вони домоглися корінного перелому на свою користь. Повстанський рух пішов на спад.

Останнє велике селянське заворушення літа 1918 р. розгорнулося в середині серпня на Поділлі. Примітно, що вагомою силою повстання тут також стало Вільне козацтво. Військовий комендант Могилів-Подільського повіту Андрій Вовк, опозиційно налаштований до гетьманського режиму, укомплектовував підпорядковані йому сторожову й охоронну сотні прихильниками Центральної Ради, насамперед – колиш-

німи вільними козаками. Провідну роль у підготовці повстання відіграли й вільнокозачі отамани Гордій Мазур та Олексій Козел. Метою організаторів виступу, ідейне підґрунтя якого готували представники партії українських есерів, було знищення гетьманського режиму та звільнення всієї України від влади окупаційних військ [16, с.102].

Поштовхом до початку повстання став арешт у м. Бар 12-ти підлеглих А.Вовку козаків, яких австрійська жандармерія вважала причетними до пограбування, вчиненого в одному із сіл повіту. 14 серпня комендантська сотня на чолі з А.Вовком, з метою не допустити розправи над арештованими козаками, вирушила в напрямку Бара [31, арк.81]. Одночасно повстання спалахнуло в селах Кукавської, Ярошевської, Лучинецької та частини Вендичанської волостей. За кілька днів чисельність повстанців Могилів-Подільського повіту досягла двох тисяч [16, с.102]. Зібрані в районі Кукавка – Рівне – Ялтушків повстанські сили розділилися навпіл. Одна частина залишилася продовжувати бойові операції на території власного повіту, а інша – вирушила піднімати на боротьбу селянство сусіднього Ямпільського повіту [37, арк.2 зв.]. Проте у вирішальній битві під Коневою повстанці зазнали поразки. Пройшовши з боями Ямпільський та Брацлавський повіти, рештки розгромлених селянських загонів змушені були повернути до Кукавки. Наприкінці серпня на Поділлі були придушені останні осередки опору [38, арк.9].

Отже, селянсько-повстанський рух літа 1918 р. був активно підтриманий вільнокозачими формуваннями. У багатьох антиурядових виступах на Київщині, Катеринославщині, Поділлі ініціативна й керівна роль належала саме Вільному козацтву, яке таким чином виявило повне неприйняття соціально-економічних і політичних реалій гетьманського режиму, зберігаючи прихильність до розігнаної Центральної Ради, політика якої відповідала соціальним прагненням селян-козаків. А боротьба з окупаційними військами, які були головною силою в придушенні селянських заворушень, визначала національно-визвольну спрямованість діяльності вільного козацтва.

Дослідник П.Захарченко, аналізуючи повстанські процеси 1918 р., наголосив на ролі Вільного козацтва: “Активне включення овіяної національної військовою і політичною традицією сили в боротьбу з гетьманським правлінням додало селянському рухові організованості, бойовитості, оперативної гнучкості. Ватажками висовувалися люди, що мали досвід ведення бойових дій. З їхньою допомогою повстанці опановували методами партизанської війни, оволодівали тактикою стрімкого маневру в умовах походу по тилах супротивника” [16, с.103].

До цього слід додати, що, виступивши на боці селянства, Вільне козацтво тим самим визначило свою долю: репресивні дії окупаційної та гетьманської влади знищили останні нелегально існуючі його осередки. Звичайно ж, арешту підлягали ті, хто брав участь в антиурядовій діяльності. Насамперед це стосувалося вільнокозачих діячів Київщини. Проте цим правлячі кола Гетьманату та командування союзників не обмежилися. З огляду на активну діяльність Вільного козацтва вони спрямували каральну машину практично проти всіх, хто будь-коли належав до вільнокозачого руху чи сприяв його розвитку [30, арк.165; 40, арк.25; 10, арк.2–9; 11, арк.4–7 зв.; 12, арк.1–1 зв.].

Як свідчать документи міністерства внутрішніх справ, улітку – восени 1918 р. регіональні підрозділи Державної варти цілеспрямовано проводили агентурно-розшукову роботу щодо всіх отаманів та інструкторів Вільного козацтва часів Центральної Ради. До в'язниці потрапили Іван Луценко, Семен Гризло, Михайло Ковенко, Михайло Малашко, Олександр Чорнобай, Гаврило Горобець та багато інших менш відомих отаманів і козаків [8; 39, арк.3–3 зв.; 41, арк.5–5 зв.; 42, арк.2–3].

Ув'язнювали навіть тих із них, хто з приходом до влади гетьмана через різні причини взагалі залишився осторонь будь-якої громадсько-політичної діяльності. Так, за розпорядженням директора Державної варти на Полтавщині, де участь вільних козаків у повстанських рухах була загалом слабкою й спорадичною, ув'язнення загрожувало

практично всім, хто в 1917 – на початку 1918 рр. став ініціатором заснування козачих товариств. У списку із 57 осіб, направленою до відома губернського старости, провина колишніх отаманів формулювалася лаконічно й промовисто: “участь у справі організації Вільного козацтва” [44, арк.1]. Очевидно, що масовані репресивні акції були одним із засобів придушення антиурядової діяльності. Вони завдали відчутного удару решткам вільнокозацьких товариств.

Підводячи підсумки, можемо констатувати, що доба Української Держави стала завершальним етапом у розвитку масового селянського вільнокозацького руху. За рік, що минув від Лютневої революції 1917 р., селянство встигло звикнути й утвердитись у власному розумінні “волі” (без помітного тиску з боку влади) і “праві” на землю, самостійно перерозподіливши великі землеволодіння між собою. Вони звикли ігнорувати будь-який закон, що суперечив їхнім власним інтересам. І сільські загони вільного козацтва сприяли або принаймні не чинили опору цьому. Оскільки більшовики проголошували схожі “соціалізаційні” лозунги й не встигли взимку 1917–1918 рр. установити владу в сільській місцевості, то й опір їм вільнокозацькі загони чинили далеко не скрізь.

Прихід австро-угорського війська, а особливо встановлення влади гетьмана й уже офіційне відновлення приватної власності зачепили селян-козаків “за живе”. Повернення землі поміщикам, примусове вилучення хліба, примусові роботи, контрибуції аж ніяк не уклалися в селянсько-козацьке розуміння “волі”. За великим рахунком, мова йшла, щоправда, у жорстокій і репресивній формі, про відновлення на основі приватної власності стабільної державної влади з її контролем над населенням, виключним правом на насилля, податками, відновленням правового порядку й державного судочинства. Вочевидь, селянство до цього повертатись не хотіло. Тому-то й почало активно ратувати за повернення Центральної Ради з її демократичною слабкістю й “соціалізацією”, хоча напередодні приходу гетьмана до влади про її значну авторитетність серед селянства говорити не доводиться. Ситуацію ускладнювало те, що гетьманська влада, незважаючи на розроблені аграрні законопроекти, які могли б задовольнити принаймні частину селянства, не надто поспішала їх утілювати. Незважаючи на будь-які переваги аграрних (“паперових”) проектів часів П.Скоропадського, на практиці гетьманський уряд усе ж не виявив достатньої гнучкості й оперативності в земельному питанні. А те, що утвердження влади гетьмана робилося за умови підтримки й надмірної жорстокості іноземних військ, тим більше посилювало повстанський опір, який набував національно-визвольного забарвлення.

Неприйняття реалій гетьманського режиму остаточно визначило подальшу долю Вільного козацтва. Перебравши на себе роль організатора й керівника цілої низки стійких селянських виступів, Вільне козацтво надало повстансько-партизанському руху стійкості, динамічності, бойової активності. Водночас це викликало чисельні репресивні акції з боку гетьманської й окупаційної влади, які остаточно знищили рештки цієї організації.

1. Амосов И. Под сапогом немецкой оккупации / И. Амосов // Борьба за Советы на Екатеринославщине : сб. воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – С. 229–263.
2. Балковий П. М. Війна без флангів : Партизансько-повстанська боротьба українського народу проти білогвардійців та інтервентів у 1918–1920 рр. / П. Балковий. – К., 1966. – 303 с.
3. Бондаренко В. Г. Вільнокозацький рух на Півдні України (1917–1918 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / В. Бондаренко. – Запоріжжя, 2006. – 245 с.
4. Борис Р. Вільне козацтво. Ідея озброєного народу в 1917 р. в Україні / Р. Борис. – Львів, 1934. – 30 с.
5. Верстюк В. Розділ 19 : “Вільне козацтво” в Українській революції 1917–1921 рр. / В. Верстюк // Історія українського козацтва. – К., 2007. – Т. 2. – С. 415–460.
6. Відродження. – 1918. – 11 черв. (29 трав.).
7. Вперед (Екатеринослав). – 1918. – 7 юн.
8. Вперед (Екатеринослав). – 1918. – 13 юн.
9. Голос робітника. – 1918. – 10 трав.
10. Державний архів Київської області, (Держархів Київської обл.), ф. Р-2793, оп. 1, спр. 50.

11. Держархів Київської обл., спр. 407.
12. Там само, оп. 2, спр. 92.
13. Державний вісник. – 1918. – 16 трав.
14. Жук А. Вільне козацтво / А. Жук // Український скиталець. – 1923. – Ч. 1 (23). – С. 56–58; Ч. 2 (24). – С. 38–40; Ч. 3 (25). – С. 30–32; Ч. 4 (26). – С. 30–32; Ч. 5 (27). – С. 49–50; Ч. 7 (29). – С. 37–39; Ч. 9–10 (31–32). – С. 41–43; Ч. 19–20 (41–42). – С. 49–56; Ч. 21–22 (43–44). – С. 41–43.
15. Захарченко П. Звенигородсько-Тарашанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення / П. Захарченко // Історія України. – 1998. – № 7. – С. 4–5; № 8. – С. 4–5.
16. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К., 1997. – 188 с.
17. Звенигородська думка. – 1918. – 5 трав.
18. Звенигородська думка. – 1918. – 8 трав.
19. Звенигородська думка. – 1918. – 10 трав.
20. Капуловский И. Организация восстания против гетьмана / И. Капуловский // Летопись революции. – 1923. – № 4. – С. 95–102.
21. Малик Я. Земельне питання в Українській Гетьманській Державі / Я. Малик // Останній гетьман. – К., 1993. – С. 97–106.
22. Січ (Олександрівськ). – 1918. – 20 черв.
23. Тютюнник Ю. Революційна стихія / Ю. Тютюнник // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 92–107.
24. Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). Українська революція (1917–1919) : Діяльність партії с.-с. в зв'язку з політичними подіями на Україні за час 1901–1919. Ідеологія, програма і статут партії. – Відень ; К., 1920. – 88 с.
25. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / Бевз Т. А., Веденєєв Д. В., Гошуляк І. Л. [та ін.]. – К., 1998. – 248 с.
26. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (кер.). – К., 2007. – 576 с.
27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1074, оп. 2, спр. 2.
28. ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 17.
29. Там само, ф. 1115, оп. 1, спр. 50.
30. Там само, ф. 1216, оп. 1, спр. 72.
31. Там само, спр. 76.
32. Там само, спр. 96.
33. Там само, спр. 97.
34. Там само, ф. 1793, оп. 1, спр. 60.
35. Там само, спр. 171.
36. Там само, ф. 2207, оп. 1, спр. 1007.
37. Там само, спр. 1077.
38. Там само, спр. 1134.
39. Там само, спр. 1164. .
40. Там само, спр. 304.
41. Там само, спр. 504.
42. Там само, спр. 550.
43. Там само, ф. 2245, оп. 1, спр. 1.
44. Там само, ф. 2586, оп. 1, спр. 38.
45. Щербатюк В. М. Вільне козацтво: історіографія проблеми / В. Щербатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 96. – С. 62–67.
46. Щербатюк В. Історія регіонів України : Лисянщина / В. Щербатюк. – К., 2002. – 428 с.

Исследовано роль отрядов Вольного казачества в развёртывании крестьянского повстанческого движения против власти гетмана П.Скоропадского и австро-немецкой оккупационной администрации.

Ключевые слова: *вольное казачество, крестьянство, повстанческое движение, Звенигородско-Тарашанское восстание, Государственная гвардия, оккупационная администрация.*

The role of the Free Cossack's locations in spreading the rural rebel movement against the power of hetman P.Skoropadskiy and Austrian-German occupation administration is researched.

Key words: *free Cossacks, peasantry, rebel movement, Zvenygorod-Tarashchansk rebellion, State Guard, occupation administration.*